Barbara Dubnicka
Alicja Siwek

DOCHODY OSÓB W WIEKU POPRODUKCYJNYM W POLSCE

Wprowadzenie

O ile co do zdefiniowania starości istnieje zgodność wśród autorów zajmujących się tą problematyką, o tyle każdy z nich podkreśla, że wskazanie granicy starości jest rzeczą niemożliwą. Nie ma żadnego obiektywnego czy biologicznego progu starości. Wiązanie początku starości z określonym punktem w życiu jednostki jest czysto umowne, konwencjonalne i rozpowszechniło się wraz z państwowymi systemami zabezpieczenia społecznego. O płynności granic starości decyduje zespół czynników fizjologicznych, psychologicznych, społecznych i kulturowych.

Belgijski demograf David A. Morse[1] uznał, że o wiele łatwiej jest zdefiniować młodość niż inne fazy życia ludzkiego. Szczególnie dotyczy to określenia progu starości. Toteż demografowie i statystycy w celu wyjścia z impasu, przyjęli pewną konwencję – określili oni umowną progową wielkość uważaną za początek starości, równoznaczną z momentem przejścia na emeryturę stosowaną w porównaniach międzynarodowych. Najszersze uznanie zyskały dwie cezury:

– przyjęcie jako progu starości 60 lat – lansowane przez statystyków ludnościowych i demografów francuskich, akceptowane na całym kontynencie europejskim,

– przyjęcie jako granicy wieku 65 roku życia – zaproponowane przez ONZ, preferowane głównie przez badaczy amerykańskich.

Koncepcje te stosowane są zamiennie lub równolegle w celach porównawczych. W państwowych publikacjach statystycznych w Polsce do roku 1977 ludność w wieku produkcyjnym pogrupowana była według dwóch kluczy: przyję-

[1] *Les Aspects Sociaux d'Age, Emploi et Retraite*, Genewa 1962, cyt. za S. Wierzchosławski, *Demograficzne aspekty procesu starzenia się ludności Polski*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 1999 nr 1.

cie jako progu 60. roku życia dla mężczyzn i 55. roku życia dla kobiet oraz 65. i 60. Oba warianty przedstawiane były w rocznikach statystycznych. Od 1978 roku podaje się tylko jeden wariant: 65 lat dla mężczyzn i 60 dla kobiet[2].

Taka koncepcja granicy pomiędzy wiekiem produkcyjnym i nieprodukcyjnym będzie najczęściej stosowana w dalszej części opracowania.

1. Stan i struktura populacji osób w wieku poprodukcyjnym w Polsce

Osoby w wieku poprodukcyjnym stanowią blisko 15% ogółu ludności Polski. Jest to objaw mającego miejsce we wszystkich województwach Polski procesu starzenia się ludności[3]. Najwięcej osób powyżej 65./60. roku życia mieszka w: łódzkim, mazowieckim oraz świętokrzyskim. Natomiast najmłodsza jest populacja w województwach: warmińsko-mazurskim oraz lubuskim.

Proces starzenia się populacji przejawia się także niekorzystną zmianą relacji demograficznej nazywanej obciążeniem demograficznym, a określającą liczbę osób w wieku poprodukcyjnym przypadającą na 100 osób w wieku produkcyjnym[4].

Także w przypadku tej miary „przodują" województwa: łódzkie i świętokrzyskie (ponad 27%). Niewiele mniejsze obciążenie mają województwa: śląskie, mazowieckie, podlaskie i lubelskie. Z drugiej strony, najmniejszą liczbę osób w wieku poprodukcyjnym w stosunku do osób w wieku produkcyjnym charakteryzują się słabo uprzemysłowione województwa: warmińsko-mazurskie, lubuskie i zachodniopomorskie (poniżej 21%). Oznacza to przeciętne wsparcie blisko 5 pracujących osób dla jednego emeryta[5].

---

[2] S. Wierzchosławski, *Demograficzne aspekty procesu starzenia się ludności Polski*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 1999 nr 1.

[3] Według E. Rosseta udział osób w wieku 60 i więcej lat w całej populacji pozwala na klasyfikację społeczeństw według stopnia zaawansowania procesu starzenia się. Jeżeli udział ten jest mniejszy od 8%, to można mówić o młodości demograficznej, udział w granicach od 8% do 10% oznacza przedpole starzenia się, w granicach od 10% do 12% właściwe starzenie się, a gdy przekracza 12% to oznacza starość demograficzną, por: E. Rosset, *Starzenie się społeczeństw – problem demograficzny XX wieku*, w: *Problemy ludzi starych w Polsce*, PWE, Warszawa 1974, s. 11. Od chwili ukazania się wskazanej publikacji opracowano liczne modyfikacje skal starości, propozycje zaostrzające granice poszczególnych grup i odbiegające od oryginału, jednakże to prof. E. Rosset pierwszy wskazał na symptomy, które doprowadziły do dzisiejszej sytuacji.

[4] Na temat miar stosowanych do pomiaru starości demograficznej szerzej pisze prof. I. Sobczak, w: *Zmiany w strukturze ludności wg wieku, starzenie się zasobów pracy w krajach Unii Europejskiej* [materiały z konferencji: „Procesy demograficzne w krajach Unii Europejskiej – porównanie z Polską"].

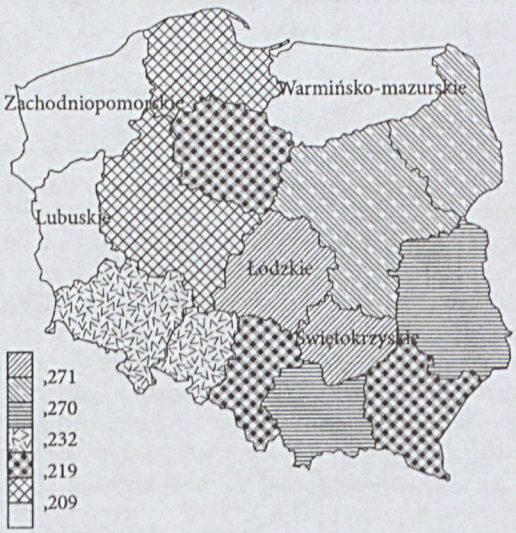
[5] Współczynnik wsparcia demograficznego jest odwrotnością współczynnika obciążenia demograficznego, tzn. bada relacje osób w wieku produkcyjnym (ich potencjalne wsparcie) do osób w wieku poprodukcyjnym.

Tabela 1. Liczba osób w wieku poprodukcyjnym według województw w Polsce w 2001 roku

Kraj	Osoby w wieku poprodukcyjnym	Osoby w wieku poprodukcyjnym jako % ogółu osób	*Współczynnik obciążenia demograficznego
POLSKA	5 741 974	14,9%	24,0%
Dolnośląskie	446 159	15,0%	23,7%
Kujawsko-Pomorskie	290 475	13,8%	22,2%
Lubelskie	358 175	16,1%	27,0%
Lubuskie	134 578	13,1%	20,9%
Łódzkie	445 603	16,9%	27,3%
Małopolskie	483 666	14,9%	24,6%
Mazowieckie	843 937	16,6%	27,0%
Opolskie	160 773	14,9%	23,7%
Podkarpackie	304 210	14,3%	23,9%
Podlaskie	195 781	16,0%	27,1%
Pomorskie	290 810	13,2%	21,1%
Śląskie	697 230	14,4%	22,6%
Świętokrzyskie	216 867	16,4%	27,2%
Warmińsko-Mazurskie	186 767	12,7%	20,5%
Wielkopolskie	456 721	13,6%	21,9%
Zachodniopomorskie	230 222	13,3%	20,9%

* Ludność w wieku poprodukcyjnym jako procent ludności w wieku produkcyjnym.

Źródło: Dane GUS (www.stat.gov.pl) i obliczenia własne.

Rysunek 1. Współczynnik obciążenia demograficznego w Polsce według województw w 2001 roku

Źródło: Jak w tabeli 1.

Tabela 2. Ludność według płci w wieku poprodukcyjnym i obciążenie demograficzne w 2001 roku – stan w dniu 31 XII

Wyszczególnienie	Ogółem	Miasta	Wieś
Mężczyźni	1 842 126	1 073 955	768 171
Obciążenie	15,0%	**13,9%**	16,6%
Kobiety	3 899 848	231 776	1 528 072
Obciążenie	33,6%	31,1%	**38,5%**
Razem	5 741 974	3 445 731	2 296 243
Obciążenie	24,0%	22,5%	26,7%

Źródło: Dane GUS i obliczenia własne.

Obciążenie demograficzne jest szczególnie widoczne dla populacji kobiet mieszkających na wsi. Jest to efekt nadumieralności mężczyzn w wyższych grupach wieku oraz emigracji ludności do miast. Natomiast w środowisku miejskim mężczyźni w wieku poprodukcyjnym stanowią zaledwie 5% całej mieszkającej tam ludności. Mają oni wsparcie w ponad 7 pracujących mężczyznach (współczynnik obciążenia wynosi 13,9%).

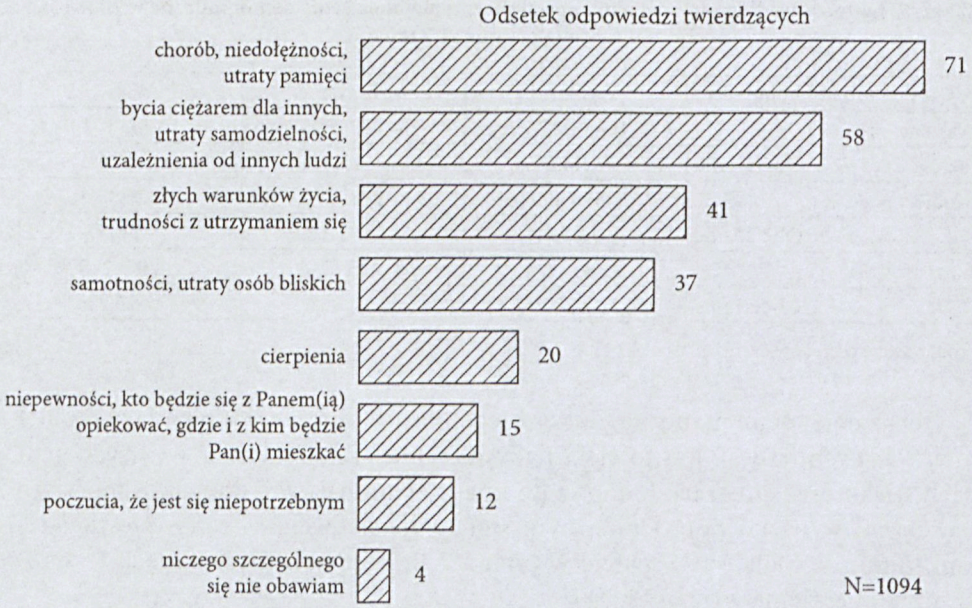
2. Źródła dochodów osób w wieku poprodukcyjnym

Większość Polaków w wieku emerytalnym obawia się na starość chorób i niedołężności. Ponad połowa przyznaje się jednak przede wszystkim do lęku przed utratą samodzielności, uzależnienia od innych ludzi, bycia dla nich ciężarem. Podkreślenia wymaga fakt, że dla dwóch piątych respondentów najbardziej dojmująca jest obawa przed pogorszeniem ich sytuacji materialnej, tzn. przed trudnościami z utrzymaniem się, złymi warunkami życia. Należałoby sprawdzić, które z obaw sygnalizowanych już przez osoby młodsze stają się realnym zagrożeniem w starszym wieku[6].

Gospodarstwa domowe emerytów[7] w porównaniu z ogółem gospodarstw domowych znajdują się w stosunkowo dobrej sytuacji dochodowej wynikającej z uzyskiwania przez nie stałych świadczeń z systemu zabezpieczenia spo-

[6] Badanie przeprowadzone przez CBOS nt. *Obaw Polaków na starość*, 2002.

[7] Pamiętać należy, iż kategoria emerytów nie obejmuje wszystkich osób w wieku poprodukcyjnym. Podstawą takiej klasyfikacji gospodarstw domowych jest kryterium głównego źródła utrzymania [por.: I. Roeske-Słomka, *Ludność w wieku poprodukcyjnym w strukturach gospodarstw domowych w Polsce*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, Rok LXI – zeszyt 1 – 1999, s. 175. Osoby w starszym wieku zamieszkujące w gospodarstwach domowych, w których głowami rodziny są młodsze osoby, również mogą być zagrożone ubóstwem.

* Odsetki nie sumują się do 100, ponieważ respondent mógł wymienić trzy najważniejsze obawy.

Rysunek 2. Niezależnie od tego, w jakim jest pan(i) obecnie wieku i jaka jest pana(i) sytuacja życiowa, proszę powiedzieć, czego najbardziej obawia się pan(i), myśląc o swojej starości?

Źródło: Dane CBOS.

łecznego. Emerytury stanowią średnio 78,2% dochodów uzyskiwanych przez te gospodarstwa. Jeżeli uwzględnimy wszystkie świadczenia z systemu zabezpieczenia społecznego to okazuje się, że stanowią one ponad 86% dochodów tych osób.

Świadczenia z systemu zabezpieczenia społecznego, a przede wszystkim emerytury stanowią, zatem podstawowe źródło dochodów osób w wieku poprodukcyjnym.

Drugim źródłem dochodów osób w wieku poprodukcyjnym jest praca najemna. W ten sposób generowanych jest ponad 8% dochodów.

Gospodarstwa domowe emerytów, uzyskują w Polsce dochód wyższy od przeciętnego dochodu ogółu gospodarstw blisko o jedną piątą (19,4%). Podobna sytuacja dotyczy jedynie gospodarstw pracujących na własny rachunek i pracowników najemnych.

Podstawową przyczyną zróżnicowania poziomu dochodu przypadającego na osobę pomiędzy poszczególnymi grupami społeczno-ekonomicznymi gospodarstw są różnice w wielkości i składzie osobowym tych gospodarstw. Gospodarstwa domowe osób w wieku poprodukcyjnym charakteryzującą się najniższą przeciętną liczbą osób. Ponadto wysoki poziom przeciętnego dochodu uzyski-

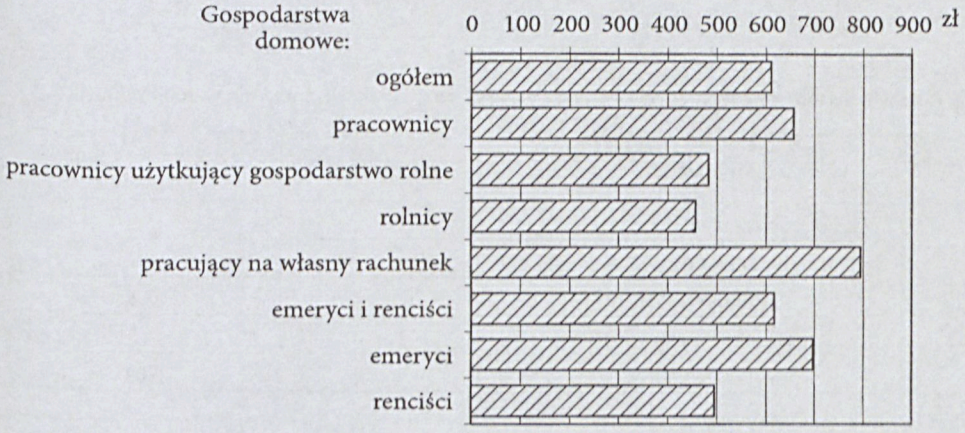
Tabela 3. Przeciętny miesięczny dochód na osobę w gospodarstwach domowych w roku 2001

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe	
	ogółem	emerytów
Dochód rozporządzalny w zł	644,48	769,21
Dochód do dyspozycji w zł	620,47	725,46
W % dochodu rozporządzalnego		
Z pracy najemnej	46,7	8,3
Z pracy na rachunek własny	8,6	0,9
Z indywidualnego gospodarstwa rolnego (działki rolnej)	5,0	0,6
Z własności i wynajmu budynków	0,3	0,4
Ze świadczeń społecznych	33,8	86,3
w tym: z emerytur	17,9	78,0
Pozostały dochód	5,6	3,5

Źródło: Komunikat GUS z dnia 21 czerwca 2002: Sytuacja gospodarstw domowych w 2001 roku w świetle wyników badań budżetów gospodarstw domowych.

wanego przez emerytów jest spowodowany występowaniem w tej populacji małej liczby osób nie posiadających własnego źródła dochodów.

Osoby starsze dzięki posiadaniu własnego źródła utrzymania są niezależne od innych osób i nie stanowią dla reszty populacji obciążenia ekonomicznego[8], którego nie należy mylić z obciążeniem demograficznym omawianym wcześniej.

Rysunek 3. Przeciętny miesięczny dochód na jedną osobę w gospodarstwach domowych w 2001 roku

Źródło: Jak w tabeli 3.

[8] Obciążenie ekonomiczne rozumiane jest tutaj jako liczba osób w wieku poprodukcyjnym, które nie posiadają własnego źródła dochodu, przypadająca na 100 osób w wieku produkcyjnym.

Dodatkowo w budżetach domowych dzisiejszych emerytów widnieje również pozycja – dochody z pracy. Co oznacza, iż wciąż odnotowuje się pewien odsetek osób starszych kontynuujących karierę zawodową. W Polsce w 2000 roku na rynku pracy pozostawało 7,9% osób w wieku poprodukcyjnym. Poziom wskaźnika zatrudnienia różnicuje się w zależności od regionu, którego dotyczy. Znacznie wyższym niż wskazywałaby średnia krajowa poziomem zatrudnienia, charakteryzowały się w 2000 roku województwa:

- podkarpackie – 17,2%;
- lubelskie – 14,5%;
- świętokrzyskie – 13,4%;
- podlaskie – 11,3%;
- mazowieckie – 11,2%.

Należy zaznaczyć, iż bardziej aktywni na emeryturze są mężczyźni. Dla kraju różnica w poziomie zatrudnienia między mężczyznami i kobietami wynosi ponad 7 punktów procentowych, przy czym wskaźnik zatrudnienia mężczyzn w wieku poprodukcyjnym jest niemal dwu i pół krotnie wyższy niż wśród kobiet. Wskaźniki te wyniosły odpowiednio: 12,5% dla mężczyzn oraz 5,1% dla kobiet.

Osoby starsze kontynuujące pracę zawodową na emeryturze to na ogół wysokiej klasy specjaliści oraz, skrajnie, emeryci słabo wykształceni. Udział osób z wyższym wykształceniem wśród pracujących w wieku poprodukcyjnym jest wyższy niż udział osób o adekwatnym wykształceniu w ogóle zatrudnionych w Polsce. Podobną prawidłowość odnotowuje się w odniesieniu do osób o najniższym poziomie wykształcenia (tabela 4).

Tabela 4. Struktura pracujących w Polsce według poziomu wykształcenia w 2000 roku (w %)

Wyszczególnienie			ogółem	osoby w wieku poprodukcyjnym
Z wykształceniem	wyższym		14,1	15,8
	średnim	zawodowym[a]	30,5	8,5
		ogólnokształcącym	7,0	5,2
		zasadniczym zawodowym	33,6	7,1
	podstawowym[b]		14,8	63,4

[a] Bez zasadniczego zawodowego, łącznie z policealnym
[b] Łącznie z niepełnym podstawowym

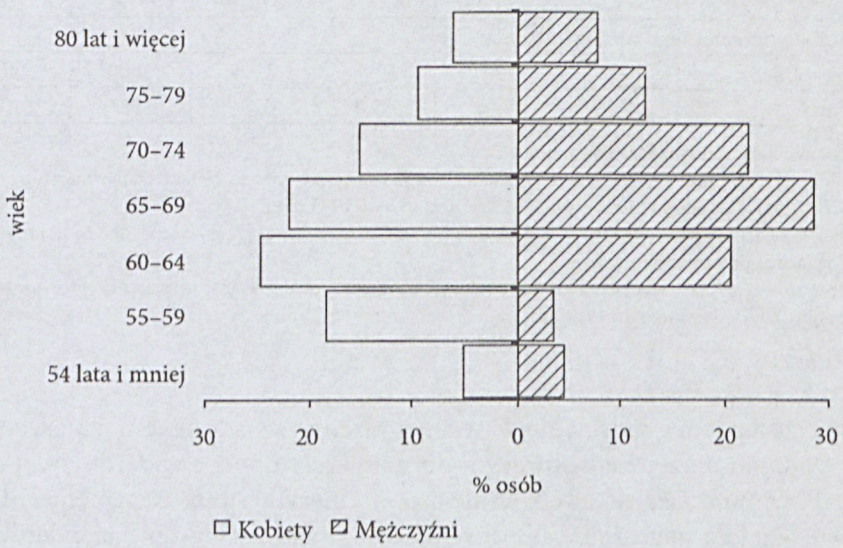
Źródło: Dane GUS.

Wskazana struktura zatrudnienia osób w wieku poprodukcyjnym w Polsce według wykształcenia pozwala spekulować na temat motywów powrotu do pracy zawodowej na emeryturze. Osoby z wykształceniem wyższym to pracownicy

cenieni ze względu na ich kwalifikacje i doświadczenie zawodowe – wracają oni do pracy zazwyczaj niekoniecznie ze względów finansowych. Natomiast osoby niewykształcone to zazwyczaj pracownicy fizyczni wykonujące niskopłatne zajęcia – zarówno w okresie pełnej aktywności zawodowej, jak i obecnie – co sprawia, że ich emerytury kształtują się na niskich poziomach[9].

3. Poziom świadczeń emerytalnych w Polsce

Jedynie trzy czwarte populacji osób pobierających emeryturę stanowią osoby w wieku poprodukcyjnym. Prawie 30% mężczyzn i blisko 25% kobiet nie ma ukończonego standardowego wieku emerytalnego, będącego równocześnie granicą wieku poprodukcyjnego. Możliwości wcześniejszego przechodzenia na

Rysunek 4. Struktura według wieku osób pobierających emerytury – stan na koniec 2001 roku

Źródło: Dane ZUS.

[9] Podobną sytuację zaobserwowano w krajach UE. Nie zawsze główną pobudką powrotu do czynnego życia zawodowego na emeryturze są niskie świadczenia emerytalne. W Szwecji, kraju stosunkowo bogatym, z rozwiniętym systemem pomocy społecznej wskaźnik zatrudnienia osób na emeryturze jest podobny, jak w krajach, gdzie udział osób starszych zagrożonych ubóstwem jest wyższy. Por.: B. Dubnicka, A. Siwek, *Materialne aspekty starości w Polsce i krajach Unii Europejskiej*, materiały na konferencję naukową pt. „Procesy demograficzne w krajach Unii Europejskiej – porównanie z Polską", Krynica, 19–20.10.2002 rok.

emeryturę spowodowały, że obecnie średni wiek osoby pobierającej świadczenie to 69 lat w przypadku mężczyzn oraz 66 lat dla kobiet.

Pomimo że nie można utożsamiać osób pobierających świadczenie emerytalne z osobami w wieku poprodukcyjnym, taka identyfikacja będzie stosowana w dalszej części opracowania ze względu na dostępną ewidencję Zakładu Ubezpieczeń Społecznych.

Wysokość przeciętnego świadczenia emerytalnego (tzw. emerytura standardowa) kształtowała się w 2001 roku na poziomie 1058,81 zł. Stanowiło to blisko 62% przeciętnego wynagrodzenia i był to poziom zbliżony, z wyjątkiem 2000 roku, kiedy to świadczenia były mniejsze niż 60% przeciętnych wynagrodzeń, do tego, jaki zanotowano w ubiegłych latach.

Tabela 6. Przeciętna wysokość[a] świadczenia emerytalnego z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych

W złotych:						
Wyszczególnienie	1996[b]	1997	1998	1999	2000	**2001[d]**
Emerytury	591,63	711,65	805,78	893,04	957,67	**1 058,81**
W relacji do przeciętnego wynagrodzenia:						
Wyszczególnienie	1996[b]	1997	1998	1999	2000	**2001[d]**
Emerytury	67,8	67,0	65,0	62,3[c]	59,9[c]	**61,8[c]**

[a] Bez osób pobierających świadczenia rolnicze.

[b] Bez wliczania jednorazowej wypłaty wyrównania wypłaconego w marcu 1997 r. zapewniającego realny wzrost przeciętnej emerytury w 1996 roku o 2,5% w stosunku do 1995 roku.

[c] Od 1999 r. w relacji do przeciętnego wynagrodzenia pomniejszonego o obligatoryjną składkę na ubezpieczenia społeczne płaconą przez ubezpieczonego.

[d] Bez jednorazowej wypłaty wypłaconej w 2001 roku zapewniającej realny wzrost przeciętnej emerytury z FUS w 2000 roku o 0,3% w stosunku do 1999 roku.

Źródło: Dane ZUS.

Stopa zastąpienia przeciętnego wynagrodzenia świadczeniem emerytalnym jest wygodnym narzędziem służącym do pomiaru stopnia standardu życia emerytów. Przyjmuje się, że uzyskiwanie przez emeryta stopy zastąpienia niższej niż 30% oznacza zagrożenie ubóstwem. Gwarancje zachowania standardu życia z okresu pracy zawodowej daje natomiast stopa na poziomie większym niż 60–70%

Przyjmując takie kryteria, można stwierdzić, że standardowy polski emeryt ma zapewnioną ochronę przed ubóstwem i balansuje na granicy zadowalającego poziomu życia.

Badając dokładniej rozkład emerytur, okazuje się, że charakteryzuje się on, podobnie jak rozkład wynagrodzeń przewagą świadczeń na poziomie niższym niż przeciętny. Tylko 12% osób uzyskuje dochód z systemu zabezpieczenia większy niż średnie wynagrodzenie.

Tabela 7. Struktura emerytów otrzymujących świadczenia z FUS[a] według wysokości świadczeń w czerwcu 2001 roku

Wysokość świadczenia w zł	Emerytury w odsetkach
Ogółem	100,0
450,00 i mniej	0,2
450,01–500,00	0,0
500,01–600,00	7,4
600,01–700,00	8,0
700,01–800,00	10,7
800,01–900,00	12,2
900,01–1 000,00	11,8
1000,01–1 100,00	10,3
1100,01–1 200,00	8,5
1200,01–1 400,00	11,7
1400,01–1 600,00	6,6
1600,01–1 800,00	3,7
1800,01–2 000,00	2,6
2000,01–2 500,00	4,7
2 500,01 i więcej	1,6

[a] Bez osób pobierających świadczenia rolnicze.

Źródło: Dane ZUS.

4. Zagrożenie ubóstwem osób w wieku poprodukcyjnym

W opinii respondentów Centrum Badania Opinii Społecznej „ubóstwo jest ściśle związane z postrzeganiem grup społecznych, które można określić jako grupy zwiększonego ryzyka popadnięcia w biedę. Przynależność do nich niejako na mocy definicji określa status ekonomiczny ich przedstawicieli". W opinii co czwartego ankietowanego utrwalił się obraz „biednego emeryta i rencisty" (22%)[10].

Za podstawową przyczynę biedy Polacy uważają bezrobocie. Ale już na trzecim miejscu, po bezrobociu i efektach zmian ustrojowych, wymieniają ogólną sytuację społeczno-gospodarczą, w tym zbyt niskie emerytury. Takiego zdania jest 32% osób. Według ich opinii brak pracy i opieki ze strony państwa stanowią także barierę utrudniającą wydostanie się ze strefy ubóstwa. Poglądy te reprezentują przede wszystkim te osoby, które już cierpią niedostatek. Są oni skłonni

[10] Badanie Centrum Badania Opinii Społecznej z września 2000 roku przeprowadzone na grupie 1098 respondentów pt. *Zasięg biedy i postrzeganie ludzi biednych w Polsce*.

Tabela 7. Odsetek osób w gospodarstwach domowych zagrożonych ubóstwem wg wybranych cech społeczno-ekonomicznych w 2001 r.

Gospodarstwa domowe	Granice ubóstwa		
	relatywna	ustawowa	minimum egzystencji
	w % osób		
OGÓŁEM	17,0	15,0	9,5
Miasto	11,2	9,7	5,8
Wieś	25,8	22,9	15,0
Grupy społeczno-ekonomiczne			
Pracowników	13,3	11,6	7,2
Pracowników użytkujących gospodarstwo rolne	23,1	20,5	12,2
Rolników	26,5	22,9	12,6
Pracujących na własny rachunek	10,0	8,5	5,1
Emerytów i rencistów	15,3	13,5	8,8
Emerytów	**9,8**	**8,5**	**5,3**
Rencistów	23,7	21,2	14,2
Utrzymujących się z niezarobkowych źródeł	43,5	39,7	29,4

Źródło: Jak w tabeli 3.

przenosić odpowiedzialność za swoją sytuację na czynniki makrostrukturalne, zewnętrzne, niejako przez nie „niezawinione".

Dla roku 2001 granica ubóstwa skrajnego tzn. minimum egzystencji[11] w Polsce została określona na poziomie 330,9 zł[12] na osobę w jednoosobowych gospodarstwach domowych emerytów. Poniżej tego poziomu żyło 5% osób w wieku poprodukcyjnym. Więcej – 8,5% osób uzyskiwało dochody niższe od granicy ustawowej (447 zł w gospodarstwach jednoosobowych). Natomiast dochody co 10 emeryta nie przekroczyły granicy relatywnej (426 zł)[13]. W porównaniu jednak do ogółu gospodarstw jest to o 7 punktów procentowych mniej.

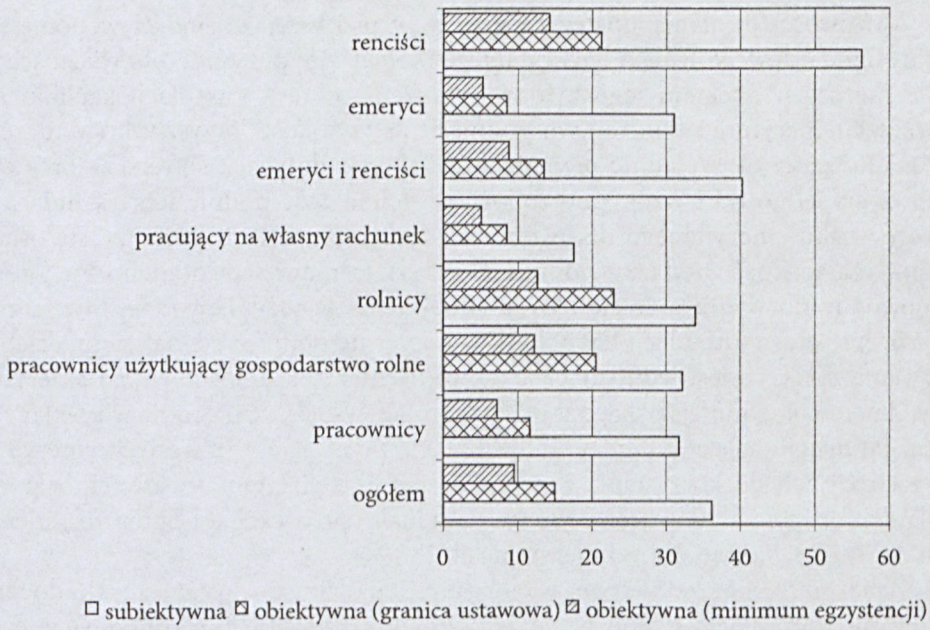
Stosując dowolny rodzaj granicy ubóstwa, okazuje się, że w rzeczywistości sytuacja gospodarstw emeryckich jest zdecydowanie lepsza niż innych grup społeczno-ekonomicznych. Jednak w subiektywnych ocenach standardu życia swoją sytuację materialną gospodarstwa emerytów oceniają bardzo źle (ok. 31%)[14].

[11] Na temat miar ubóstwa patrz: *Polska bieda. Kryteria. Ocena. Przeciwdziałanie*, red. S. Golinowska, Wyd. IPiSS, Warszawa 1996.

[12] Por.: „Polityka Społeczna" 2002 nr 4, s. 46 oraz 2002 nr 3, s. 34.

[13] Komunikat GUS z dnia 21 czerwca 2002: Sytuacja gospodarstw domowych w 2001 r. w świetle wyników badań budżetów gospodarstw domowych.

[14] W badaniu CBOS z 2001 roku ankietowani oszacowali próg finansowy, poniżej którego zaczyna się życie w ubóstwie, średnio na poziomie 378 zł miesięcznie na osobę w rodzinie. Jest to zatem poziom nieznacznie wyższy od minimum egzystencji.

Rysunek 5. Zróżnicowanie biedy subiektywnej i obiektywnej w poszczególnych grupach społeczno-ekonomicznych

Źródło: Jak w tabeli 3.

Podsumowanie

Dochody emerytów w porównaniu z innymi grupami społeczno-ekonomicznymi są stosunkowo wysokie. Nadal jednak 10% osób, które przekroczyły 65./60. rok życia uzyskuje niedostateczne środki materialne. Co 20. emeryt żyje w strefie ubóstwa skrajnego. Stąd sytuacja dochodowa osób w wieku poprodukcyjnym jest nadal niezadowalająca, a w obliczu zachodzących procesów demograficznych – starzenia się ludności, można przewidywać jej dalsze pogorszenie. Wymaga to podjęcie radykalnych działań, które będą zmierzały do stworzenia warunków pozwalających na polepszenie sytuacji materialnej emerytów. Biorąc pod uwagę fakt, że podstawowym źródłem dochodu dla tych osób jest świadczenie z systemu zabezpieczenia społecznego, w tym przede wszystkim emerytura, konieczna wydaje się kontynuacja procesu przystosowywania polskiego systemu emerytalnego do tego, aby podołał nałożonym na niego zadaniom w zakresie zapewnienia ludziom starszym odpowiednich warunków bytowych po zakończeniu pracy zawodowej.

Możliwości działania upatrywać należy w pierwszej kolejności w poniesieniu standardowego wieku emerytalnego kobiet do poziomu obowiązującego dla mężczyzn. Efektem tego byłoby wydłużenie okresu kumulacji kapitału na przyszłą emeryturę i tym samym podniesienie wysokości przyszłych świadczeń. Ponadto należy uwzględnić przemiany w zakresie dotychczasowego wzorca cyklu życia jednostki i wziąć pod rozwagę ewentualność podniesienia standardowego wieku emerytalnego dla ogółu świadczeniobiorców. Ujawnienie się ostatnimi czasy silnego związku pomiędzy wykształceniem a poziomem dochodów spowodowało wydłużanie się okresu zdobywania wiedzy. Powoduje to znaczne skrócenie czasu kumulacji kapitału. Równocześnie podnosi się dalsze przeciętne trwanie życia, co jest jednoznaczne z wydłużeniem okresu pobierania emerytury. Zatem coraz mniejszy kapitał będzie musiał wystarczyć na coraz więcej lat życia. Po drugie należy pobudzić indywidualną przezorność przyszłych emerytów i zachęcić ich do korzystania z dodatkowego ubezpieczenia w uzupełniających filarach ubezpieczeniowych. Wymaga to jednak uproszczenia i upowszechnienia pracowniczych programów emerytalnych.

Zabezpieczenie osobom w wieku poprodukcyjnym dostatecznych dochodów na starość jest realne także poprzez umożliwienie im kontynuacji pracy zawodowej na emeryturze. Tym bardziej, że osoby wycofujące się z rynku pracy w standardowym wieku emerytalnym pozostają w pełni sił fizycznych i psychicznych. Są także zainteresowane dalszą pracą zawodową. Prognozy podają, iż udział starszej kadry będzie się zwiększał z 3% w 2000 roku do 3,8% w 2020, przy nieznacznym spadku w 2010 roku do 2,9%[15]. „Badania prowadzone przez MBP wykazały, że już od końca lat osiemdziesiątych, w wielu krajach Europy: RFN, Finlandii, Holandii] starsi pracownicy spełniają funkcję regulatora podaży siły roboczej[16]". Są oni w stanie znaleźć pracę nawet „w okresie globalnego bezrobocia z uwagi na zróżnicowanie sytuacji w poszczególnych segmentach rynku pracy[17]". Zainteresowani są zarówno pracą w niepełnym wymiarze godzin i, co za tym idzie, niżej płatną, której nie podjęłyby się osoby w pełni aktywności zawodowej. Są wśród nich także dobrze wykwalifikowani specjaliści.

Jest to kolejny argument za wydłużeniem okresu aktywności. Tym bardziej iż wobec wydłużającego się przeciętnego trwania życia wraz z postępem cywilizacji i medycyny wspomniane we *Wprowadzeniu* cezury dla określenia progu wieku emerytalnego należałby traktować jako kategorię historyczną, którą obecnie należałoby zmodyfikować.

---

[15] Por.: *Sytuacja demograficzna Polski*, Raport 2000–2001, Rządowa Rada Ludnościowa, Rządowe Centrum Studiów Strategicznych, Warszawa 2001, s. 247.

[16] D. Graniewska, op.cit., s. 18–19.

[17] B. Urbaniak, *Praca zawodowa na emeryturze. Społeczno-ekonomiczne przesłanki powrotu emerytów do aktywnego życia zawodowego*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1998, s. 9.

Bibliografia

Badanie Centrum Badania Opinii Społecznej z września 2000 roku przeprowadzone na grupie 1098 respondentów pt. Zasięg biedy i postrzeganie ludzi biednych w Polsce.
Badanie Centrum Badania Opinii Społecznej z 2000 roku przeprowadzone na grupie 1041 respondentów nt. Obaw Polaków na starość.
Graniewska D., *Warunki życia emerytów i rencistów w Polsce i krajach zachodnich. Uwarunkowania, problemy, tendencje*, red. IPSS, Warszawa 1999.
Komunikat GUS z dnia 21 czerwca 2002 roku: Sytuacja gospodarstw domowych w 2001 roku w świetle wyników badań budżetów gospodarstw domowych.
Les Aspects Sociaux d'Age, Emploi et Retraite, Genewa 1962
Markowska H., *Seniorzy w świetle danych statystycznych ZUS*, Przegląd Ubezpieczeń Społecznych, Warszawa 2000.
PDHRE, Human Rights and Aged Persons.
Raport o rozwoju społecznym Polski 1999, Ku godnej aktywnej starości, Warszawa 1999.
Rocznik Demograficzny 2001, GUS, Warszawa 2001.
Roeske-Słomka I., *Ludność w wieku poprodukcyjnym w strukturach gospodarstw domowych w Polsce*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" Rok LXI – zeszyt 1 – 1999.
Rosset E., *Starzenie się społeczeństw – problem demograficzny XX wieku*, w: *Problemy ludzi starych w Polsce*, PWE, Warszawa 1974.
Sytuacja demograficzna Polski, Raport 2000–2001, Rządowa Rada Ludnościowa, Rządowe Centrum Studiów Strategicznych, Warszawa 2001.
Ubezpieczenia w Unii Europejskiej, red. J. Monkiewicz, Poltext, Warszawa 2002.
Urbaniak B., *Praca zawodowa na emeryturze. Społeczno-ekonomiczne przesłanki powrotu emerytów do aktywnego życia zawodowego*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1998.
Wierzchosławski S., *Demograficzne aspekty procesu starzenia się ludności Polski*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 1999 nr 1.
ZUS – Statystyka, Strony internetowe ZUS: www.zus.pl.

Barbara Dubnicka
Alicja Siwek

Incomes of people at post-productive age in Poland

Summary

In Poland a legally accepted limit of post-productive age is 65 years for men and 60 for women. It turns out, however, that many people took early retirement before they reached this limit. In 2001 the average age of a Polish old-age pensioner was 67.4 years. The main source of maintenance for this group is old-age pensions which constitute 78% of their total disposable income. Additional sources of income are: other social benefits – 8.3% of the disposable income and remuneration for work – 8.3% of income as well.

Old-age pensioners' households in Poland obtain higher incomes than the average for the total number of households by nearly one fifth. However, their material situation is still far from being satisfactory. Every tenth person over 65/60 years old obtains insufficient material means and every twentieth lives in extreme poverty.

The situation is expected to get worse. Along with further, on average higher, life expectancy the period of receiving old-age pension will become longer. This means that less and less capital will have to last longer and longer. A proper policy should be implemented now to counteract this phenomenon. This policy could include: improvement of the old-age pension system (prolonging the premium paying period or enhancing individual providence of the future old-age pensioners and encouraging them to take advantage of additional insurance in a supplementary fund), or through a possibility to continue working after retirement. Both concepts lead to one solution: modification of retirement age – making retirement age for men and women equal or even raising the retirement age limit for both sexes.